

ONOMÀSTICA BERBER I SOCIETAT ISLÀMICA VALL-D'ALBAIDINA

Abel SOLER MOLINA

ELS ZANĀTA DEL DISTRICTE D'ALBAIDA I ELS ZANĀTA DE LA VALL D'UIXÓ. LA JERARQUIA TRIBAL

Des que en el segle XIX l'erudit i arabista J. Ribera relacionàs els diversos topònims Atzeneta que trobem per terres valencianes amb un ètim tribal berber¹, se n'ha parlat molt del tema. D'una banda s'ha vist en Atzeneta un *az-Zanāta*, en clara referència a la coneguda tribu magrebina²; mentre que, d'altra banda, s'ha posat en dubte aquesta interpretació³, tot i apostant per l'ètim *as-Sanad*, "el vessant, la costera".

La segona etimologia proposada semblaria adequada per al nostre cas, l'actual Atzeneta d'Albaida, si només llegim els quaderns del Repartiment⁴, on trobareu les formes *Azenet*, *Azemet* i *Açenet*. Emperò en el mateix segle XIII ja tenim una lectura més aproximada a la pronúncia actual, testimoniada com *Atzeneta* en la documentació local d'època tardomedieval: ens referim a la *Zeneta* d'un registre de la Reial Cancelleria⁵, de l'any 1280. La mateixa evolució

¹ RIBERA, Julián: "Influencias berberiscas en el Reino de Valencia". En: *El Archivo*", vol. I. Dénia, 1886 (ed. facsímil, Alacant, 1985). pàg. 169-172.

² Tot i que la assimilació entre les *Atzenetes* valencianes i els zenetes nord-africans ja fou proposada per l'alemany C.E. Dübler en 1943, i recollida en acabant per Coromines i per Sanchis Guarnier en els seus escrits, ha estat Pierre GUICHARD qui més ha insistit en aqueixa identitat tribal, al llarg de tota la seua obra, des que en 1969 publicàs "Le peuplement de la région de Valence aux deux premiers siècles de la domination musulmane", en *Melanges de la Casa de Velázquez*, V. París, 1969, pàg. 103-159; i l'ha proposada fins i tot per casos més dubtosos, com ara *Sanet* o *Benissanet*.

³ RUBIERA DE EPALZA, Maria Jesús: "Toponimia arábigo-valenciana: falsos antropónimos beréberes. En *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, València, 1984, vol. I, pàg. 317-320.

⁴ FERRANDO Antoni (ed.): *Llibre del Repartiment de València*. Vicent Garcia eds. Paterna (l'Horta), 1979, assentaments nùms. 1956, 1965, 2803, 2866, 3025. D'ací endavant només citarem el Repartiment com Ll. R. i el nùm. d'assentament seguint la numeració que figura en aquesta edició.

⁵ MARTÍNEZ FERRANDO, Jesús Ernesto: *Catálogo de la documentación relativa al antiguo Reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería Real*. Madrid, 1934, t. II, doc. 1169 [A.C.A. -Reg. 46, f. 159v.].

la trobem en l'*Açenet*, *Azaret*, *Azenet* o *Aznete* del Repartiment de Múrcia, la qual apareix citada amb posterioritat com *Zeneta* també.⁶ L'etimologia tribal ens sembla la més encertada per ser aplicada als dos topònims, encara que per al cas d'Albaida hi ha d'altres dades que reforcen la versemblança d'aquesta interpretació.

La pròpia documentació cancelleresca ens dóna coneixement d'un musulmà de la tribu *Zanata* convivint amb els colons cristians a la nova vila d'Albaida, o tal volta al raval que ja s'hi havia format. A *Abduet Janet* se li reconeix, en un document de 1286, el pagament d'unes cases que li foren amprades pel senyor de la vila poc abans.⁷ L'antropònim no pot ser interpretat altrament que com '*Abd[u-l-] Wāhid [az-]Zanāt[í]*'. En àrab clàssic, és clar; car la pronúncia berber del gentilici tribal (concretament en el dialecte dels zenetes, la *zanātiyya*) és la que explica la forma *janet* del document ara citat i la que ha donat al valencià el terme *genet*, per palatalització de la /z/ inicial.⁸

Al nostre parer, el fet que en un mateix ètim —*Zanāta* o *zanātí*— haja donat variants com *Atzeneta*, la *Jineta*, el nom comú *genet*, etc. pot comportar dificultats de sistematització des del punt de vista de la filologia, però pot ser també un element important a l'hora d'aproximar-nos a una datació o a una lectura històrica dels topònims en qüestió. Diferenciarem, doncs, topònims que indiquen l'existència de zenetes poc arabitzats i/o d'implantació més tardana (tipus la *Jineta*), d'altres (del tipus *Atzeneta*) que ens parlen de berbers arabòfons, o de berbers arabitzats en el segle XIII per haver-se instal·lat de temps abans a les nostres terres. Quant al cas que ens ocupa, el dels *Zanāta* d'Albaida, hi hauria allí un grup berber que faria del seu topònim identificatiu una dicció en àrab vulgar o dialectal, /az-Zenét/ o /az-Zenéta/; més algun individu *zanātí* —berberòfon encara— que s'autodenomina com a /janét/. ¿Cabria pensar que aquest albaidí Abduet Janet descendria d'algun membre d'aquells contingents de soldats *Zanāta* llicenciats poques dècades abans de la conquesta? Seria una bona explicació per a la dicotomia de pronúncies àrab/berber. No oblidem que a partir de la desastrosa campanya de Huete i Conca, de l'any 1171, el califa almohade procedeix a la reestructuració de la xàrcia castral de

⁶ Cfr. TORRES FONTES, Juan: *Repartimiento y repoblación de Murcia en el s. XIII*. Ed.: Academia Alfonso X el Sabio, Múrcia, 1990, pàg. 119; i POCKLINGTON, Robert: "Acequias árabes y pre-árabes en Murcia y Lorca: Aportación toponímica a la historia del regadío". En *X col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (I d'Onomàstica valenciana)*. València, 1985. València, 1986. pàg. 462-473 (pàg. 472).

⁷ GALLOFRÉ GUINOVART, Rafael: *Documentos del reinado de Alfonso III de Aragón relativos al antiguo Reino de Valencia y contenidos en los registros de la Corona de Aragón*. València, 1968, doc. 173, pàg. 48 [A.C.A.-Reg. 65, f. 124].

⁸ El pas de *zanātí* a *janet*, a *genet* o el castellà *jinete*, no s'explica per una pronúncia de l'àrab vulgar com afirmava Joan COROMINES al *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Ed. Gredos, t. II, pàg. 1057-1058, s.v. JINETE, sinó a la pròpia pronúncia berber: vid. LUDTKE, Helmut: "Sobre el origen del catalán genet. 'caballero armado de lanza y adarga'", en *Estudis Romànics*, VIII. Barcelona, 1961, pàg. 117-119. L'autor recull el testimoni oral de la pronúncia actual dels grups de berbers *Zanata* que encara conserven llur dialecte i que fan equivaldre a l'àrab *az-zānātí*, les diccions /genet/ i /janet/. D'altre costat, hi ha els escrits dels segles XIII-XIV que ens parlen dels famosos genets *zanātín* del regne de Granada com a *genets/janets* (en romanc) o com a *janetos* (en llatí): cfr. GUICHARD, Pierre: *Les musulmans de Valence et la Reconquête (XIe.-XIIIe. siècles)*. Damasc, 1991, vol. II, pàg. 445-449.

les nostres comarques, amb la participació documentada de zenetes acabats d'arribar a al-Àldalus des del Magrib⁹. A tot això, afegirem el fet que el recinte emmurallat d'Albaida es correspon segurament amb una d'aqueixes noves fundacions d'època tardana. El perímetre murat de *tapiàl almohad* i torrasses cúbiques d'Albaida apareix citat al Repartiment, amb el seu alcaid, forn i molí —i cal pensar que una guarnició— com a *castrum novum*, “castell nou”¹⁰

La contextualització que hem fet de l'antropònim *Janet* també és fa necessària en el cas del topònim *Atzeneta*. Mal fariem si l'entenguéssim com a nom aïllat i difícilment n'obtidríem alguna informació històrica digna de ser ressenyada. Ineludible és, a tal efecte, el context documental del Repartiment, tan exhaustiu i precís per a la zona d'Albaida. Una sèrie d'assentaments de l'any 1248 enumeren a continuació d'Atzeneta —alqueria que sobreviuria com a lloc de moriscos— d'altres desaparegudes com a conseqüència del procés de colonització feudal. Es tracta de *Benicenam*, *Benicofafa* i *Rah[a]l Alboraihal*¹¹. Totes quatre es trobaven al llarg de la part alta o *sobirana* del mesosistema de reg de la Séquia del Port d'Albaida. Per bé que aquests tres últims nuclis mencionats es despoblaren aquell any de 1248, són perfectament localitzables —en ordre de citació— al llarg de la séquia mare, entre Atzeneta d'Albaida i el Palomar¹²

Benicenam, immediatament al costat d'Atzeneta, és una alqueria de tipus clànic i etimologia transparent, al·lusiva a la presència un clan tribal *zanāfī*, els *Banī Sinān*¹³. La qual cosa, a més d'apropar-nos a una determinada cronologia —com tot seguit veurem—, s'adiu molt bé amb el que Pierre Guichard interpretava en *La société rurale valencienne à l'époque musulmane*¹⁴, al voltant de l'associació existent entre topònims tribals (*Atzeneta*, *Seneja*, etc.) i denominadors o especificadors clànics de tipus Beni- (del genitiu *Banī-* “dels fills de”).

Recordem també, com altra de les observacions que feia l'historiador francès al mateix article, que algunes d'aquelles alqueries denominades amb l'apel·latiu identificador d'un clan o grup familiar, eren o havien estat habitades per membres d'aquell mateix clan. Així doncs, a l'alqueria de Benirrama (la vall de Gallinera) subsistien en el segle XIV¹⁵ individus pertanyents al clan dels

⁹ Vid. AZUAR RUIZ, Rafael: “El sur del País Valenciano. Una posible frontera en época almohade (segunda mitad del siglo XII, primera mitad del siglo XIII)”, en *Castrum*, 4. Roma-Madrid, 1992. pàg. 99-108 (en particular, la pàg. 100).

¹⁰ Sobre la probabilitat d'una fundació d'Albaida c. 1200-1240 —testimoniada pel registre arqueològic i pel documental— hom pot veure SOLER, Abel: “Regadiu, toponímia i poblament islàmic a la conca alta del riu d'Albaida”. En: *750 Anys com a valencians. Albaida i la vall, 1245-1995*. Albaida, 1995. pàg. 27-92 (pàg. 88-91).

¹¹ Ll. R. —Assentaments núms. 1965, 2803 i 2865-2868. Hi ha les variants gràfiques *Benizenam*, *Benicafafa*, *Raf[a]l Alboralbal* i *Raalboraybal*.

¹² Sobre la identificació i localització d'aquestes i d'altres alqueries i rafals del *hīṣn al-Bayḡā*, vid. SOLER, A.: *Regadiu...*, pàg. 49 i ss.

¹³ Al voltant d'aquest important clan tribal dels *Zanāta*, ens interessa en especial la referència que dona IBN ḤAYYĀN de Còrdoba: *Crónica del califa Abdarraḥmān III an-Naṣir (al-Muqtābis)*. Trad. i ed. a càrrec de M.J. VIGUERA i CORRIENTE. Eds. Anubar. Saragossa, 1981, pàg. 277.

¹⁴ Publicat en *Estudis d'història agrària*, 3. Barcelona, 1979, pàg. 41-52 (pàg. 43).

¹⁵ *Ibidem*, pàg. 44.

Banū Rahma; i en algunes alqueries de la Serra d'Eslida, el mateix Guichard¹⁶ n'ha documentat la permanència del llinatge, a partir de sengles documentats dels anys 1243 i 1415. Per la nostra banda, hem d'afegir que la identitat entre denominador clànic d'alqueria i pobladors pertanyents al mateix clan, també pot ésser exemplificada en parlar dels *Zanāta* d'Albaida. L'alqueria dels Benicofafa (*Qaryat Banī Qufafa*), contigua a la de Benicenam, estaria habitada per membres del mateix grup familiar que li donava nom. Açò explicaria el fet que a Carrícola —lloc mudèjar ben pròxim— els trobem residint encara al voltant de l'any 1508: d'entre els dotze carricolins citats en un llibre de cobrament¹⁷, hom esmenta *Axer Cofaffa*, *Azmet Coffaffa* —menor— i *Azmet Coffaffa* —major—. Presumiblement, els habitants de Benicofafa, desposseïts de llurs terres pels colons beneficiaris del repartiment de 1248, s'haurien traslladat llavors a l'alqueria veïna.

Detingam-nos ara, en la tercera de les zones de residència situades aigües avall d'Atzeneta: el *Rahal Alboraihal*. Topònim de fàcil lectura en llengua àrab com *Rahal al-Buraybar*, el "rafal o propietat del petit berber", "el rahal del berberet"¹⁸. Allò que interessa ressaltar d'aquest darrer topònim és la seua qualitat de gentilici distintiu d'un element diferent de l'ambient ètnic o poblacional de la zona¹⁹; i la seua qualitat de referent cronològic relatiu, puix l'existència d'un "rafal de berber" ha de ser —per força— anterior a l'assentament dels *Zanāta* a la part sobirana de la séquia d'Albaida: és aquest un topònim que ve a parlar-nos d'un temps (ss. VIII-X, hauríem de pensar) en què fou estranya la presència d'elements ètnics d'ascendència nord-africana. Encaixa aquesta explicació amb les reiterades crítiques que Guichard ha rebut de part de Mikel d'Epalza i de Carme Barceló, pel que fa a la presumpta berberització de les actuals comarques valencianes d'ençà l'ocupació musulmana del segle VIII²⁰.

¹⁶ Cfr. GUICHARD, Pierre: *Les musulmans...*, t. I, doc. 56b.

¹⁷ Arxiu Municipal d'Albaida -Imposicions i recursos. Valors de la peita. Llibre de cobrament de 1508, pàg. 84-85. La reduplicació de les *f* en els topònims i antropònims àrabs és corrent en la documentació albaïdina de l'època (*l'Aljorff*, per exemple) i es dona també en paraules valencianes (*affronta*, per exemple) i es dona també en paraules valencianes (*affronta*. v. gr.). No hi ha norma al respecte: en el llibre de cobrament de c. 1505, figuren els mateixos individus ara mencionats, com *Azmet Coffafa* i *Axer Cofafa* (pàg. 33-34) amb variacions gràfiques espontànies.

¹⁸ Etimologia proposada ja en el seu dia per OLIVER ASÍN, Jaime: "En torno a los orígenes de Castilla: su toponimia en relación con los árabes y los berberes". En *Al-Ándalus*, XXXVIII. Madrid-Granada, 1973, pàg. 319-391, pàg. 331. Com diria Antonio Machado: *Ancha es Castilla!* De vegades massa i tot...

¹⁹ Lluny d'assenyalar la presència berber a Albaida, aquest topònim seria un element indicatiu de la raresa dels berbers a la comarca, en un moment determinat i anterior a la implantació del grup zanaatí dels *Banū Sinān*, *Banū Qufafa* i d'altres clans. Sobre aquesta mena de noms *diferenciadors*, vid. EPALZA, Mikel de: "Los berberes y la arabización del País Valenciano. En: *Miscel·lània Sanchis Guarner*. València, 1984, vol. I, pàg. 91-100 (pàg. 100).

²⁰ El tema —la polèmica— disposa d'una bibliografia tan aspra, reincident i summament inflacionista, que ens abstindriem de glossar-la ara i ací. Com a molt, és d'utilitat consultar, per tal entendre la naturalesa de les crítiques fetes a Guichard —tant d'índole filològica com de caire historiogràfic—, el mateix EPALZA (nota anterior); RUBIERA, M.J.: *Toponimia...*, pàg. 317-320; i BARCELÓ, Carme: *Minorías islámicas en el país valenciano. Historia y dialecto*. València, 1984, passim. Tots tres autors —a banda d'altres— coincideixen en retardar cronològicament (dels ss. VII-X als ss. XI-XIII) la *berberització* de l'actual País Valencià de que parla el francès.

L'apel·latiu hipocorístic o familiar d'*al-buraybar* ("el berberet") seria aplicat pels indígenes o per pobladors d'origen oriental²¹, sense que hi calgués cap altra especificació: ni de tribu ni de clan. Especificacions que seran necessàries a partir de la crisi de poder del califat de Còrdova (c. 1010-1020), quan comence a notar-se de manera significativa la presència de grups magrebins a les Muntanyes de València, i a la Vall d'Albaida en concret. El propi Pierre Guichard²² ha reconegut recentment la probabilitat d'uns establiments *Zanāta* materialitzats al Xarq al al-Àndalus *plus tardivement* als moments de la conquesta musulmana, concretament durant els segles X al XIII, i no pas abans.

Parlem de cronologia (atreuiment, de totes totes, en qualsevol col·loqui d'o-nomàstica). Tenim un referent cronològic relatiu —el Rafal de Berberet—, més una probabilitat —els segles X al XIII (o XI al XIII, si filem més prim). Ara plantejem-nos una possibilitat: els anys 1016-1018 de l'era cristiana. En aquells moments d'anarquia i de confrontació civil (*fitna*) que vivia al-Àndalus, Xàtiva esdevingué centre d'aplec per als poderosos fates *amirins*, assistits per tropes berbers. Aquests guerrers magrebins, qui —pel que fa al cas— eren precisament d'ètnia *Zanāta*, havien estat al servei d'al-Manşūr i de la dinastia Amirí a Còrdova; i participarien en l'expedició del 1018 destinada a entronitzar 'Abd al-Raḥmān al-Murtadā com a califa²³. Fracassaran enfront dels *Şinḥāja Banū Zīrī* de Granada, i se'n tornaran al Xarq.

Arribats en aquest punt, anotem una dada que pot ser la clau de volta que ens aprofite per relligar les dades que acabem d'enumerar: 'Abd al-Raḥmān III (924-977), interessat a controlar el Magrib i enfrontat als Fatimís, comptava entre els seus aliats nord-africans amb els berbers *Zanāta*; i un dels clans d'aquella tribu que les cròniques destaquen, era justament el dels *Banū Sinān*, de la rogalia de Fes, aquells que donarien nom —pel que sembla— a l'alqueria Benicenam d'Albaida²⁴. Després de lluitar a favor dels Omeies, els zenetes nord-africans passarien a l'exèrcit califal de Còrdova durant el califat d'al-Ḥakam II i la dictadura dels Amirins (acaballes dels s. X -inícis de l'XI), fins arribar a formar-ne el gros²⁵. Durant la *Fitna*, es dispersarien arreu d'al-Àndalus (a partir de l'any 1010 d.C.).

²¹ Sobre la hipòtesi d'una ocupació de la Vall d'Albaida per elements militars (àrabs i associats) del *jund* d'Egipte durant els segles VIII al X, vid. SOLER, A.: *Regadiu...*, en particular les pàg. 70-80.

²² GUICHARD, Pierre: "Faut-il en finir avec les berbères de Valence?", en *Al-Quāntara*, XI, Madrid, 1990, pàg. 461-473 (pàg. 470).

²³ Cfr. GUICHARD, P.: "Les peuplement...", pàg. 126, n. 5; RUBIERA, Maria Jesús-EPALZA, Mikel de: *Xàtiva musulmana (segles VIII-XIII)*. Ajuntament de Xàtiva. Xàtiva, 1987, pàgs. 65-67.

²⁴ Vid. IBN HAYYAN de Còrdova: *Crónica del califa...*, pàg. 277.

²⁵ Sobre aquesta arribada a Còrdova de berbers *Zanāta* durant el califat i sobre llur paper en la milícia andalusina, pot ser il·lustratiu el treball de GARCÍA GÓMEZ, Emilio: "Al-Ḥakam II y los berberes según una texto inédito de Ibn Ḥayyān". En *Al-Àndalus*, XIII. Madrid-Granada, 1948; vid. etiam LÓPEZ-MORILLAS, Consuelo: "Los berberes Zanata, entre la historia y la leyenda". En *Al-Àndalus*, XLII. Madrid-Granada, 1977, pàg. 301-32; i CLEMENT, François: "Origines éthno-culturelles et pouvoir dans l'Espagne musulmane des taifas (Vè/XIè siècles)". En *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXIX. Madrid, 1993, pàg. 197-206 (pàg. 198).

Fem-nos càrrec —finalment— de la hipòtesi: És en l'any de l'expedició fracassada del 1018, quan podria datar-se —al nostre parer— l'ocupació pacífica de la part superior del sistema de reg de la Séquia del Port d'Albaida, per part d'aquells *zanātin* pertanyents al clan dels *Banū Sinān* i a d'altres branques tribals menors²⁶. S'ha de dir que la contrastació entre toponímia i sistema de distribució de l'aigua —que recentment hem assatjat²⁷— sembla parlar-nos també d'aquesta ocupació pactada del tram més ben proveït del sistema, el dels actuals tèrmens d'Albaida i d'Atzeneta. Seria un assentament —en qualsevol dels casos— que beneficiaria l'estabilitat i el control per part de la novella taifa de València-Xàtiva, d'aquell indret fronterer, ben comunicat i tan estratègic, com era el Port d'Albaida²⁸.

Hom localitza una Atzeneta a Pego i d'altra a la vall de Guadalest. Aquesta última (*Zanāta* o *Zanīta*) existia almenys des de les primeries del segle XII, quan s'hi establí una família nord-africana procedent de Bona (actual Algèria)²⁹. Però resulta difícil saber —a falta de més dades— si hi hauria alguna relació entre els tres establiments berbers de les Muntanyes, el d'Albaida, el de Pego i el de Guadalest. Allò que sí ens ha semblat temptador —puix teníem alguna dada més— ha estat la comparació dels models de poblament d'Atzeneta d'Albaida i de l'Atzeneta que existí a la Vall d'Uixó. La contrastació entre la toponímia i els sistemes de distribució social de l'aigua que trobem en ambdós establiments berbers ofereix uns paral·lelismes força interessants de constatar, els quals no repetirem fil per randa ací, per haver estat publicats recentment en altre treball³⁰. En ambdós casos es dona una separació parcial de l'aigua respecte de la propietat de la terra; s'hi utilitza com a mesura de compra-venda una fracció horària calculada per mitjà de clepsidres (les *ampolles* d'Albaida i els *cànters* d'Uixó); i s'hi adscriu una determinada quantitat de mesures d'aigua a un grup familiar o clànic en concepte de propietat col·lectiva, inalienable, i tan sols fragmentable i negociable a l'interior del grup. Es parla, doncs, de els *ampolles* que té una *jornada*, a l'Albaida dels segles XVI al XX, o dels *cànters* que té una *casa* a la Vall d'Uixó del segle XVI³¹.

²⁶ Parlant en tèrmens generals, C. BARCHIÒ ja apuntava en 1984 [*Minorías islámicas...*, pàg. 136] la possibilitat de relacionar tals topònims [Atzeneta, entre d'altres] con las oleadas beréberes que pasaron a engrosar los ejércitos de al-Hakam II (961-976) y Almanzor (978-1002) y se desparramaron por toda al-Andalus durante la Fitna o recibieron soldadas o fundos en diversas provincias de la Península.

²⁷ Cfr. SOLER A.: *Regadiu...*, pàg. 49 i ss., i 82-84.

²⁸ Els *Zanāta* establerts a Atzeneta, valga la redundància, ostentarien —a més a més— el poder local en la banda centro-oriental a la Vall d'Albaida, bona part del recinte sinclinal o orogràfic que des d'allí es domina visualment [el districte o *juz' al-Baidà* que cita en el s. XI AL-'UDHRI: *Fragmentos geográfico-históricos*, (ed. AL-AHWAN), Madrid, 1965, pàg. 20].

²⁹ BOSCH VILA, Jacinto: "Notas para la historia de Guadalest y su valle". En *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos*. Granda, 1963-1964 (t. XII-XIII), pàg. 47-74 (pàg. 52).

³⁰ Vid. SOLER A.: *Regadiu...*, pàg. 49 i ss.; 81 i ss.

³¹ Més particularitats sobre el regadiu antic de la Vall d'Uixó les trobareu a PEÑARROJA TORREIÒN, Leopoldo: *Moriscos y repobladores en el Reino de Valencia. La Vall d'Uxó (1525-1625)*. Ed. del Cénia al Segura. València, 1984 vol. I, pàg. 207-214; vol. II, pàg. 509 i ss. Ordinacions i llistats de propietaris de l'aigua en 1532-1535.